

Investerings, desinvesteringen, en relocaties door multinationale ondernemingen: een studie van Japanse ondernemingen in Zuidoost Azië*

door R. BELDERBOS

René Belderbos
KULeuven, Departement Toegepaste
Economische Wetenschappen, Vak-
groep Bedrijfseconomie en Strategie,
Leuven.

ABSTRACT

Dit artikel analyseert de omvang en karakteristieken van nieuwe investeringen en desinvesteringen door Japanse multinationale ondernemingen in de elektronica industrie in de landen van Zuidoost Azië. De analyse laat een belangrijke mate van turbulentie in investeringspatronen zien welke veroorzaakt wordt door veranderingen in loonkostenontwikkeling van de verschillende landen en een afnemende concurrentiekracht van Japanse ondernemingen in een aantal productmarkten. De desinvesteringsratio van productievestigingen in de periode 1995-1998 lag gemiddeld op 9 procent, terwijl in de 'nieuw geïndustrialiseerde landen' (Taiwan, Hongkong, Singapore, en Zuid Korea) 14 tot 17 procent van de productievestigingen gesloten werden. Desinvesteringen kwamen minder voor naarmate de investerende onderneming en de vestiging groter waren, de vestiging recenter was, en de onderneming een grotere participatie in de vestiging had. Relocaties van productieactiviteiten maken vooral in een meer recente periode (1999-2002) een belangrijk deel van de desinvesteringen uit, waarbij China het gastland is dat het overgrote deel van de gereloceerde productieactiviteiten aantrekt. De aantrekkingskracht van China en de door continue concurrentiedruk veroorzaakte verdere rationalisatie van productievestingen in de regio, lijken negatieve economische gevolgen te hebben voor landen met een relatief hoog loonkostenniveau (Maleisië) of een verslechterend investeringsklimaat (Indonesië).

* De auteur dankt Arthur Zou voor excellente onderzoeksassistentie en Koen De Backer en Reinhilde Veuglers voor commentaar op een eerdere versie.

I. INTRODUCTIE

Met de voortdurende publieke discussie over de voor- en nadelen van 'globalisering' is het gedrag van multinationale ondernemingen (MNOs) in toenemende mate in de belangstelling komen te staan. Een kernvraag is of de activiteiten van MNOs, en dan met name in minder ontwikkelde landen, bijdragen aan de economische ontwikkeling van die landen, dan wel slechts gebruik maken van lokaal aanwezige natuurlijke bronnen en goedkope arbeidskrachten (bijv. Lall (1995)). Positieve effecten treden met name op als MNOs betere technologieën en managementpraktijken introduceren die uiteindelijk ook door lokale ondernemingen kunnen worden overgenomen en tot brede productiviteitsverhoging leiden (Blomström en Kokko (1998)). Minder positieve effecten zijn te verwachten als investeringen niet duurzaam zijn omdat de MNOs fabrieken in de ene locatie sluit en verplaatst naar een andere locatie als daar de omstandigheden (zoals de loonkost) beter zijn.

Deze vorm van industriële relocatie door MNOs zal vooral optreden in industrieën met sterke prijsconcurrentie waar de input van minder geschoolde arbeidskrachten in het productieproces belangrijk is. De determinanten en effecten van industriële relocatie uit industriële landen naar ontwikkelingslanden op de economie van de industriële landen is empirisch onderzocht in een aantal studies. Sleuwaegen en Pennings (2001) analyseren de relocatiebeslissingen van industriële activiteiten uit België en vinden dat relocaties het meest voorkomen onder grotere multinationale ondernemingen die arbeidsintensieve productieprocessen gebruiken. De bevindingen voor de effecten van buitenlandse investeringen door multinationale ondernemingen op het aanbod van geschoolde en niet-geschoolde arbeidsplaatsen en de betaalde lonen in industriële landen geven niet direct een eenduidig beeld. Slaughter (2000) vindt geen significant effect van buitenlandse industriële investeringen door Amerikaanse MNOs op de mix van geschoolde en ongeschoolde arbeidsplaatsen in de Verenigde Staten, maar Feenstra en Hanson (1996) vinden daarentegen wel een belangrijke invloed van uitbesteding van productieactiviteiten naar het buitenland op de scholingssamenstelling van werknemers in de Verenigde Staten. Head en Ries (2002) vinden een negatief effect van een toename van werkgelegenheid van Japanse MNOs in Azië (maar niet in Europa en de Verenigde Staten) op het aandeel van productiewerkers in de totale werkgelegenheid door MNOs in Japan.

Hoewel er in bovenstaande onderzoeken aandacht is voor de effecten van desinvesteringen en relocaties op de werkgelegenheid in geïndustrialiseerde landen, is er vrijwel geen onderzoek gedaan naar de determinanten en effecten van industriële relocaties en desinvesteringen van MNOs' in minder ontwikkelde landen.¹ Dit laatste onderwerp wordt in dit artikel behandeld. Het artikel beoogt een bijdrage te leveren aan de literatuur door de omvang en karakteristieken van deze desinvesteringen in kaart te brengen voor investeringen van Japanse MNOs in de elektronica sector in de landen van Zuid Oost Azië (de ASEAN landen, de Aziatische NIEs, en China).² De elektronica industrie is een sector waar prijsconcurrentie en loonkosten een belangrijke rol spelen en waar fabrieken vaak relatief gemakkelijk verplaatst kunnen worden (cf. Belderbos en Sleuwaegen (2003)). De landen van Zuidoost Azië zijn de belangrijkste productie locatie voor MNOs in de elektronica industrie en Japanse ondernemingen zijn met name in deze industrie belangrijke buitenlandse investeerders in verschillende Zuidoost Aziatische landen. Zo namen Japanse dochterondernemingen in 1995 tussen de 30 en 40 procent van de totale werkgelegenheid in de lokale elektronische industrie voor hun rekening in Singapore, Indonesië, de Filipijnen, en Maleisië (Belderbos et al. (2000)).³ Begin 1999 waren een kleine 1900 dochterondernemingen van Japanse ondernemingen in Zuidoost Azië actief in elektronica fabricage (Research Institute for Electronic Industry, 1999). In de late jaren '90 hebben twee ontwikkelingen een mogelijk grote impact op de investeringsstrategieën van MNOs in Azië gehad. Ten eerste de Aziatische financiële crisis in 1997-2000 welke de meeste Aziatische landen sterk trof en tot substantiële wijzigingen in wisselkoersen en relatieve loonkosten leidde. Ten tweede de verdere liberalisering van de Chinese economie en de sterk toenemende aantrekkingskracht van China voor buitenlandse investeringen.

In dit artikel worden de deinvesteringen en relocaties van Japanse productie activiteiten in kaart gebracht door middel van analyse van een zeer volledige databank met informatie over Japanse investeringen in begin 1995 en eind 1998. Op basis van deze gegevens kan inzicht worden gegeven in de omvang en patronen van desinvesteringen en relocaties en kunnen de karakteristieken van duurzame activiteiten vergeleken worden met de karakteristieken van gedesinvesteerde en/of gereloceerde activiteiten. Daarnaast worden ook de ontwikkelingen in nieuwe investeringen bekeken om te kunnen concluderen in welke mate de aantrekkingskracht van de verschillende Aziatische

landen is veranderd mede door de toenemende concurrentie met China. Tot slot beschouwt het artikel recente desinvesteringen en relocaties (1999-2002) op basis van eigen dataverzameling (persaankondigingen en artikelen in Japanse zakenkranten) om te bezien in welke mate de ontwikkelingen zich hebben voortgezet.

De structuur van het artikel is als volgt. In de volgende paragraaf wordt de databank geïntroduceerd en worden omvang en typen van desinvesteringen en relocaties beschreven. In paragraaf III worden de karakteristieken van desinvesteringen vergeleken met die van blijvende investeringen om inzicht te verkrijgen in de bedrijfsmatige factoren die invloed op de desinvesterings- of relocatie beslissing hebben. Paragraaf IV beschrijft de aandelen van de verschillende landen in nieuwe investeringen 1990-1998 en hun aandelen in werkgelegenheid. In paragraaf V worden recente patronen in desinvesteringen beschreven en paragraaf VI bevat de belangrijkste conclusies.

II. DESINVESTERINGEN EN RELOCATIE VAN ELEKTRONICA PRODUCTIE IN AZIË, 1995-1998

In deze paragraaf worden de typen en omvang van desinvesteringen tussen 1995 en 1998 geanalyseerd. In paragraaf II.B worden enkele karakteristieken van desinvesteringen en relocaties gepresenteerd. Eerst dient de databank beschreven te worden.

A. *Definities en beschrijving van de databank*

De data zijn verkregen uit twee uitgebreide onderzoeken onder Japanse elektronica bedrijven uitgevoerd door het Research Institute of Electronic Industry ((1996), (1999)). Het resultaat van dat onderzoek zijn twee databanken met zeer gedetailleerde informatie over Japanse dochterondernemingen actief in elektronica productie in 9 landen in Azië: China, Hongkong, Indonesië, Zuid Korea, Maleisië, de Filipijnen, Singapore, Thailand en Taiwan. In 1998 zijn daar nog Sri Lanka, India, Vietnam en Bangladesh aan toegevoegd. De databank bestrijkt vrijwel alle productie activiteiten in de breed gedefinieerde elektronica industrie (consumenten elektronica, huishoudelijke apparaten, halfgeleiders en componenten, telecommunicatie en computer apparatuur, meetinstrumenten) en de belangrijkste toeleveranciers van deze industrie (plastics en metalen voor electronicaproducten, glas

voor beeldbuizen, etc). De databank voor 1995 bevat gegevens over 1129 investeringen door 438 Japanse ondernemingen. In 1998 waren deze aantallen toegenomen tot 1965 investeringen door 691 Japanse ondernemingen. De sterke toename in het aantal dochterondernemingen reflecteert de voortgaande internationalisering van de Japanse ondernemingen als gevolg van het hoge kostenniveau in Japan. Zij is daarnaast voor een deel ook het gevolg van een verbreding van het onderzoek van het instituut waardoor een aantal ondernemingen met vestigingen in Azië voor het eerst in 1998 bevestigd werden.⁴ De databank gaat uit van de investerende ondernemingen. Als deze een joint venture hebben opgericht in Azië met een andere Japanse onderneming, is er sprake van twee investeringen en dubbele opname van de dochteronderneming in de databank. Bij het analyseren van de karakteristieken van desinvestering is dit een juist perspectief daar iedere investering en desinvestering een afzonderlijke observatie is. Als de effecten van desinvesteringen op de lokale economieën (bijvoorbeeld in termen van werkgelegenheidsverlies) worden beschouwd, dienen de dubbeltellingen uiteraard te vervallen. In totaal waren er in 1995 56 vestigingen met meerdere Japanse investeerders.

In de in dit artikel gehanteerde definitie wordt van *desinvestering* gesproken als een Japanse onderneming in de periode 1995-1998:

1. een kapitaalparticipatie in een in 1995 actieve industriële dochteronderneming beëindigd heeft;
2. een in 1995 actieve industriële dochteronderneming geliquideerd heeft;
3. de productie activiteiten van een in 1995 actieve industriële dochteronderneming beëindigd heeft (de dochteronderneming kan zich dan nog wel bezig houden met distributie activiteiten).

De focus is dus op desinvestering van productie activiteiten, en alleen gevallen waarbij de productieactiviteiten volledig worden afgegoten of gesloten worden in beschouwing genomen.⁵ Binnen de groep van desinvesteringen is er een subgroep van cases waarin kan worden vastgesteld dat de productie activiteiten in de periode werden verplaatst naar een andere locatie. In dit geval spreken we van *industriële relocatie*. Er werd geverifieerd of tussen 1995 en 1999 desinvesteringen en relocations plaatsvonden door de databanken van 1995 en 1998 samen te voegen per dochteronderneming. Van de dochterondernemingen in 1995 die niet meer in de 1998 databank waren opgenomen werd onderzocht of in de databank een notitie werd gemaakt ten aanzien van een

relocatie of desinvestering (vaak was dit het geval). Ook werden andere bronnen geraadpleegd zoals andere ondernemingsgegevens gepubliceerd door het Research Institute of Electronic Industry (1997-1998) een directory van buitenlandse dochterondernemingen gepubliceerd door Toyo Keizei Inc. (1995-2002) en artikelen gepubliceerd in Japanse zakenkranten en vakbladen gecompileerd door de Nihon Keizai Shimbun. Van de 1129 dochterondernemingen in de databank van 1995, ontbraken er 135 in de databank van 1999. Voor 104 van deze dochterondernemingen kon worden vastgesteld dat het een desinvestering en/of relocatie betrof. In de overige 31 gevallen kon dit niet onomstotelijk worden vastgesteld. Daar deze dochterondernemingen niet als blijvende investering dan wel desinvestering konden worden geclassificeerd, werden ze buiten de desinvesteringsanalyse gelaten. Derhalve worden in de onderstaande paragrafen de karakteristieken geanalyseerd van 1098 industriële dochterondernemingen in 1995, waarvan er 104 in de periode tot 1998 werden gedesinvesteerd.

B. Desinvesteringen en relocaties naar type en land van vestiging

De 104 vastgestelde desinvesteringen op een totaal van 1098 dochterondernemingen met productie activiteiten impliceert een desinvesteringsratio van 9,4 procent. Dit percentage is goed vergelijkbaar met een eerdere studie naar desinvesteringen door Japanse elektronica ondernemingen in Europa, waar over een periode van 10 jaar (1990-1999) een desinvesteringspercentage van 33 werd genoteerd (Belderbos (2003)). In Tabel 1 worden de desinvesteringen onderverdeeld naar type. In 81 gevallen betrof het een sluiting van een fabriek. In 53 van deze gevallen werd de gehele dochteronderneming geliquideerd met een verlies van bijna 22000 arbeidsplaatsen tot gevolg. In een relatief beperkt aantal gevallen (tien) kon er op basis van de beschikbare gegevens vastgesteld worden dat productieactiviteiten waren gerelocceerd. Dit waren over het algemeen grotere activiteiten zodat relocaties verantwoordelijk waren voor 7000 verloren gegane arbeidsplaatsen. In 18 gevallen bleef de dochteronderneming actief in niet-productie activiteiten zoals distributie en dienstverlening. Tabel 1 laat ook zien dat in 21 gevallen de desinvestering het terugtrekken van aandelenkapitaal uit de dochteronderneming betrof met verkoop van dit kapitaal aan lokale ondernemingen (7) of andere Japanse ondernemingen (14). In deze gevallen is er vaak geen sprake van arbeidsplaatsen verlies. In twee gevallen kon verder niet goed worden vastgesteld welk type desinvestering het betrof.

TABEL 1

Desinvesteringen van dochterondernemingen naar type en omvang, 1995-1998

Desinvestering Type	Aantal	Arbeidsplaatsen dochteronderneming
Sluiting fabriek:		
waarvan:	81	33,930
Liquidatie dochteronderneming	53	21,769
Sluiting en Relocatie fabriek	10	7,294
Sluiting en omzetting naar distributie activiteiten	18	4,867
Verkoop aandelenparticipatie:		
waarvan:	21	8,551
Aan Japanse onderneming	14	6,026
Aan lokale onderneming	7	2,525
Onbekend	2	
Totaal	104	

In welke landen vonden de desinvesteringen plaats? Tabel 2 laat zien dat het vooral de landen met de hoogste arbeidskosten zijn waar de grootste aantallen desinvesteringen plaatsvinden: Singapore (24), Taiwan (20), en Zuid Korea (14). China (16) en Maleisië (14) noteren ook relatief grote aantallen desinvesteringen, maar dit heeft ook te maken met het grotere aantal dochterondernemingen dat gevestigd is in die landen. Een duidelijker beeld ontstaat als het aantal desinvesteringen gerelateerd wordt aan het aantal dochterondernemingen. Dan vinden we het hoogste percentage voor Singapore, waar 19 procent van de dochterondernemingen werd gedesinvesteerd, gevolgd door Hongkong (15), Zuid Korea (14) en Taiwan (14). De laagste percentages worden genoteerd voor Thailand (3) en Indonesië (5). Een Chi-Kwadrat toets verwerpt dan ook de hypothese dat de distributie van desinvesteringen gelijk is over de verschillende landen.

Ter illustratie laat Tabel 3 de niveaus en ontwikkeling in de reële loonkosten zien in de verschillende landen tussen 1995 en 1998. De tabel laat de loonkosten (jaarlonen van productie werknemers) in de elektronica industrie uitgedrukt in dollars zien als index ten opzichte van de lonen in Singapore (Singapore =100). De tabel laat duidelijk zien dat Singapore en Hongkong de hoogste loonkosten

TABEL 2
Land van vestiging en desinvesteringen, 1995-1998

Land	Desinvestering:		Totaal
	Neen (%)	Ja (%)	
China	228 (93)	16 (7)	244
Hongkong	39 (85)	7 (15)	46
Indonesië	55 (95)	3 (5)	58
Zuid Korea	87 (86)	14 (14)	101
Maleisië	215 (94)	14 (6)	229
Filippijnen	32 (91)	3 (9)	35
Singapore	104 (81)	24 (19)	128
Thailand	107 (97)	3 (3)	110
Taiwan	127 (86)	20 (14)	147
Totaal	994	104	1098

Noot: Chi-kwadraat test op gelijke verdeling desinvesteringen over landen afge-
wezen ($p < 0,01$)

hebben, gevolgd door Zuid Korea (in 1995-1997) en Taiwan. Dit zijn precies ook de landen met de hoogste desinvesteringsratio's. China en Indonesië hebben daarentegen de laagste loonkosten. Opvallend is ook de ontwikkeling in loonkosten in de periode. Met name in 1998 leidden depreciaties van de munten tot substantieel lagere loonkosten, in vergelijking met Singapore,⁶ in Thailand, de Filippijnen, Indonesië, en Zuid Korea. Uitzonderingen hierop waren Maleisië, Hongkong, en China, die hun relatieve loonkosten juist zagen stijgen.

TABEL 3
*Index van jaarloon werknemers in elektronica industrie
ten opzichte van Singapore, 1995-1998*

	1995	1996	1997	1998
Singapore	100	100	100	100
China	3,4	3,2	3,4	4,1
Hongkong	97,4	90,3	100,5	112,6
Indonesië	11,1	9,5	8,5	3,6
Zuid Korea	84,8	83,8	74,8	52,2
Maleisië	27,0	26,6	26,9	28,7
Filippijnen	20,2	16,6	16,2	12,3
Taiwan	74,8	64,6	64,4	59,1
Thailand	27,0	24,4	23,5	11,7

Bronnen: ILO, Unido

Tabel 4 laat de relocaties onder de desinvesteringen zien, gegroepeerd naar land van vestiging en land van relocatie. Er valt een duidelijk gelijkaardig patroon te onderkennen als bij de desinvesteringen in Tabel 2 de gereloceerde fabrieken staan in landen met relatief hoge arbeidskosten (Taiwan vier maal en Singapore twee maal, Zuid Korea éénmaal) en verplaatsing treedt op naar landen met relatief lage kosten (China zeven maal, Maleisië twee maal, Indonesië éénmaal). Maar het patroon is niet volledig éénvoudig. Maleisië is naast bestemming van gereloceerde activiteiten ook verliezer van fabrieken, en ook opvallend is de relocatie van twee grote fabrieken uit de Filippijnen naar China.⁷

TABEL 4
Fabrieksluitingen: land van desinvestering en land van relocatie, 1995-1998

Land van desinvestering	Aantal relocaties naar:			
	China	Maleisië	Indonesië	Totaal
Taiwan	3	1		4
Singapore		1	1	2
Filippijnen	2			2
Maleisië	1			1
Zuid Korea	1			1
Totaal	7	2	1	10

III. DESINVESTERINGEN EN ONDERNEMINGSKARAKTERISTIEKEN

In deze paragraaf bekijken we de karakteristieken van investerende ondernemingen en hun dochterondernemingen en analyseren we in welke mate er verschillen zijn tussen desinvesterende en niet-desinvesterende ondernemingen. In paragraaf III.A wordt gekeken of er karakteristieken zijn van de investerende onderneming die vaker tot desinvestering leiden, en in paragraaf III.B worden karakteristieken van de dochterondernemingen bekeken.

A. *Desinvesteringen en karakteristieken van investerende ondernemingen*

Allereerst is het nuttig de vraag te beantwoorden in welke mate de desinvesteringen gedaan worden door ondernemingen die zich in het algemeen terugtrekken uit Azië, dan wel door ondernemingen welke juist gekenmerkt worden door een toenemende productie activiteit in de regio. Het eerste duidt op een verminderde concurrentiepositie van de Japanse ondernemingen leidend tot sterke rationalisatie van Aziatische productieactiviteiten. Het tweede duidt niet op een verminderde concurrentiepositie maar op een aanpassing van de locatie en productie strategie gekoppeld aan een verdere expansie van productie voor nieuwe producten.

In Tabel 5 worden de typen desinvestering gerelateerd aan een mogelijke uitbreidings- of inkrimpingstrategie van de moederonderneming met betrekking tot de Aziatische activiteiten. Van relocerende ondernemingen zou men per definitie minder snel een inkrimping verwachten dan voor ondernemingen die dochterondernemingen sluiten. Dit patroon is echter niet duidelijk kenbaar in de investeringsstrategie van de Japanse MNOs. Onder de ondernemingen die een fabriek sluiten weet bijna 15 procent (17 ondernemingen) de sluiting te compenseren met een nieuwe fabrieksvestiging elders in de regio terwijl bijna een kwart (11 ondernemingen) het totaal aantal productievestigingen in Azië zelfs uitbreidt. Onder de relocerende ondernemingen sluit de helft (5 ondernemingen) ook elders in Azië één of meerdere fabrieken zodat het totaal aantal productievestigingen in de regio toch afneemt. De conclusie is dat de algemene investeringsstrategie voor de Aziatische regio sterk kan verschillen per onderneming. Sommige MNOs hebben een uitgebreide rationalisatie en inkrimping van Aziatische

TABEL 5
Desinvesteringen door expanderende of krimpende ondernemingen in Azië

Type desinvestering:	Verandering in aantal dochterondernemingen in Azië van desinvesterende ondernemingen		
	Afnemend (%)	Toenemend (%)	Geen verandering (%)
Fabriek sluiting	43 (61)	17 (24)	11 (15)
Fabriek sluiting en relocatie	5 (50)	0 (0)	5 (50)
Verkoop aandelenkapitaal aan lokale ondernemingen	5 (71)	0 (0)	2 (29)
Verkoop aandelenkapitaal aan Japanse onderneming	11 (79)	3 (21)	0 (0)
Onbekend	1 (50)	1 (50)	0 (0)
Totaal	65	21	18

productie ondergaan, terwijl andere MNOs fabrieksluitingen gepaard laten gaan met de opening van nieuwe fabrieken elders waar nieuwe producten worden geproduceerd. Tot slot is voor de categorie van desinvesteringen via verkoop van aandelenparticipatie wel een duidelijke dominant patroon van afname in het aantal productiefaciliteiten in Azië zichtbaar. De productielocatie zelf blijft in deze gevallen concurrerend, maar het investerende bedrijf trekt zich terug omdat de lokale of een andere Japanse onderneming meer bijdrage kan leveren in management of technologie.

In Tabellen 5 en 6 vergelijken we voor gedesinvesteerde en niet gedesinvesteerde dochterondernemingen de karakteristieken van de investerende moederondernemingen. Allereerst kunnen we meer te weten komen over de rol van ondernemingsgrootte (in 1995). Tabel 6 laat zien dat fabrieken in eigendom van klein Japanse ondernemingen (minder dan 100 werknemers) in 28 procent van de gevallen werden gedesinvesteerd in de periode 1995-1998, een aanzienlijk hoger percentage dan het algemene gemiddelde van 9.4 procent. Voor middelgrote ondernemingen (100-500 werknemers) is dit 15 procent, voor

grotere ondernemingen (500-1000 werknemers) 8 en voor de allergrootste ondernemingen slechts 5 procent. Deze verschillen in desinvesteringsactiviteit zijn significant: de Chi-kwadraat toets op gelijke verdeling wordt afgewezen op een hoog significantieniveau ($p < 0,01$). Deze bevinding correspondeert met eerdere analyse van desinvesteringen door Japanse ondernemingen in Europa (Belderbos (2003)). Grotere ondernemingen hebben vaak een sterkere concurrentiepositie, meer financiële armslag om tijdelijk minder goed presterende dochterondernemingen te tolereren, en de middelen om dochterondernemingen zo mogelijk een ander takenpakket toe te kennen zonder tot sluiting over te gaan.

Een andere karakteristiek van de investerende onderneming is het percentage aandelenkapitaal dat de onderneming aanhoudt in de dochter. In het geval van een minderheidsaandeel is de betrokkenheid van de onderneming minder intensief en kan het aandeel vaak relatief gemakkelijk aan de lokale of Japanse partner worden verkocht. Zulke joint ventures worden ook vaak opgezet met een korte termijn perspectief door ondernemingen die eerst via samenwerking met een partnerbedrijf willen leren hoe te opereren in het buitenland. Het complexe management van joint ventures leidt daarnaast vaker tot

TABEL 6
Grootte investerende onderneming en desinvesteringen

Aantal werknemers investerende onderneming	Desinvestering:		Totaal
	Neen (%)	Ja (%)	
Minder dan 100	66 (72)	26 (28)	92
100-500	218 (85)	39 (15)	257
500-1000	107 (92)	9 (8)	116
Meer dan 1000	603 (95)	30 (5)	633
Totaal	994	104	1098

Noot: Chi kwadraat test op gelijke verdeling desinvesteringen over klassen afgewezen ($p < 0,01$).

conflicten in de bedrijfsvoering dan bij volle dochterondernemingen (bijv. Benito (1997); Belderbos (2003)). Tabel 7 laat zien dat de desinvesteringsratio onder dochters waarin de ondernemingen een beperkt minderheidsaandeel (onder de 25 procent) hebben inderdaad een stuk hoger ligt (28 procent). Bij een groter minderheidsaandeel is dit ook nog bovengemiddeld (12 procent) maar voor meerderheidsaandelen en volle dochters lager dan gemiddeld, met respectievelijk 5 en 8 procent. De verschillen tussen de percentages zijn sterk significant ($p < 0,01$).⁸

B. *Desinvesteringen en karakteristieken van de dochteronderneming*

Voorts bespreken we de karakteristieken van de dochterondernemingen zelf in relatie tot het percentage desinvesteringen. Allereerst is in eerder onderzoek naar voren gekomen dat de grootte van de dochteronderneming een negatieve correlatie heeft met de kans op desinvestering (Mata en Portugal (2000); Pennings en Sleuwaegen (2000)).

TABEL 7
Aandelenparticipatie (%) en desinvesteringen

Omvang aandelenparticipatie van investerende onderneming	Desinvestering:		Totaal
	Neen (%)	Ja (%)	
Minderheids joint ventures, = < 25%	59 (72)	23 (28)	82
Minderheids joint ventures, 26-50%	221 (88)	29 (12)	20
Meerderheids joint ventures, > 51 –99%	279 (95)	16 (5)	295
Volledig eigendom (100%)	429 (92)	36 (8)	465
Totaal	988	104	1092

Noot: voor 6 dochterondernemingen was het participatie percentage onbekend. Chi-kwadrat test op gelijke verdeling desinvesteringen over klassen afgevoerd ($p < 0,01$).

Grotere dochterondernemingen zijn in het verleden succesvol gegroeid en zullen waarschijnlijk betere technologische en management capaciteiten bezitten. Daarnaast zijn de uittredingskosten ('exit cost') voor de investerende onderneming groter als het een omvangrijke fabriek betreft. De onderneming zal bij een omvangrijke sluiting reputatie verlies kunnen leiden, het is waarschijnlijker dat er hoge kosten aan massaontslag verbonden zijn, en er zullen meer 'verzonken kosten zijn' in de vorm van machines en gebouwen die een lage verkoopwaarde hebben. Tabel 8 bevestigt deze resultaten uit eerder onderzoek. Onder dochterondernemingen met meer dan 500 werknemers is het desinvesteringspercentage slechts 5 procent, terwijl het 15 procent bedraagt voor vestigingen met minder dan 100 werknemers. Deze verschillen zijn ook significant ($p < 0,01$).

De literatuur op het gebied van toetreding en performantie van ondernemingen benadrukt dat ondernemingen met meer ervaring een hogere overlevingskans hebben (Geroski (1995); Caves (1998)). Ervaren ondernemingen hebben zich met succes staande kunnen houden in de eerste moeilijke jaren na vestiging en hebben via een leerproces hun productiviteit kunnen verhogen. Bij buitenlandse vestigingen speelt deze ervaring nog een sterkere rol aangezien de investerende onderneming ook

TABEL 8
Grootte van dochteronderneming en desinvesteringen

Aantal werknemers dochteronderneming	Desinvestering:		Totaal
	Neen (%)	Ja (%)	
Minder dan 100	217 (85)	38 (15)	255
100-500	401 (90)	44 (10)	445
> 500	364 (95)	21 (5)	385
Totaal	982	103	1085

Noot: voor 13 dochterondernemingen was het aantal werknemers onbekend. Chi-kwadraat test op gelijke verdeling desinvesteringen over klassen afgevoerd ($p < 0,01$).

moet leren opereren in een nieuwe omgeving en de operaties dient aan te passen aan lokale omstandigheden (Benito (1987); Belderbos (1993)). Echter, het kan ook zo zijn dat ervaren dochterondernemingen meer actief zijn in oudere productmarkten met weinig groeiperspectief en oudere technologie, wat de kans op sluiting weer groter maakt (Li (1995)). Tabel 9 laat de desinvesteringspercentages zien als functie van de ervaring van de dochterondernemingen. Er blijkt een beperkt positieve correlatie tussen ervaring en desinvestering te onderkennen met een stijging van 7 procent voor de pas gevestigde dochters tot 12 procent voor dochterondernemingen met 5-10 jaar ervaring. Echter, het percentage desinvesteringen neemt weer af voor de meest ervaren dochterondernemingen (10 procent) en de verschillen tussen de ervaringsklassen zijn niet significant. Een verklaring voor dit patroon kan zijn dat de ervaring meer de maturiteit van de fabrieken en geproduceerde producten meet (Li (1995)) in de technologisch zeer dynamische elektronica-sector. Daarnaast zijn de meest ervaren vestigingen van Japanse ondernemingen in Azië vooral geïsoleerd in Taiwan en Zuid Korea. Toendertijd waren dit landen met een beter ontwikkelde infrastructuur en binnenlandse vraag in vergelijking met andere Aziatische landen. Nu worden zij echter gekenmerkt door hoge arbeidskosten en minder

TABEL 9
Ervaring van de dochteronderneming en desinvesteringen

Aantal jaar dat de dochteronderneming operatief is	Desinvestering:		Totaal
	Neen (%)	Ja (%)	
Minder dan 2 jaar	241 (93)	18 (7)	259
2-5 jaar	185 (92)	17 (8)	202
5-10 jaar	292 (88)	38 (12)	330
Meer dan 10 jaar	274 (90)	31 (10)	305
Totaal	992	104	1096

Noot: voor 2 dochterondernemingen was de vestigingsdatum onbekend.

Chi-kwadraat test op gelijke verdeling desinvesteringen over klassen niet.

sterke economische groei, terwijl de concurrentie van lokale producenten zodanig is toegenomen dat de Japanse MNOs vaak een onvoldoende sterke concurrentiepositie hebben behouden.

IV. WERKGELEGENHEIDSCREATIE EN NIEUWE INVESTERINGEN PER LAND

Een belangrijk aspect van desinvesteringen en relocatie is de impact hiervan op de lokale economieën in Azië. Welke landen verliezen investeringen en werkgelegenheid en welke landen zien de investeringen toenemen? Tabel 2 liet al zien dat in landen met hoge arbeidskosten, zoals Taiwan en Singapore, relatief veel desinvesteringen plaatsvonden in 1995-1998. Voor een compleet beeld moeten we ook patronen van nieuwe investeringen in die periode bekijken en de veranderingen in werkgelegenheid bezien.

TABEL 10
Verandering in aantal arbeidsplaatsen 1995 en 1998 per land

	Aantal dochterondernemingen en aantal arbeidsplaatsen			
	Dochterondernemingen gevestigd in of vóór 1995		Nieuwe dochteronder- nemingen gevestigd 1996-1998 (B)	Alle dochter- ondernemingen in 1998 (A+B)
	1995	1998 (A)		
China	114,329	188,846	60,163	249,009
Hongkong	26,701	10,101	2,866	12,967
Indonesië	36,630	51,570	20,544	72,114
Zuid Korea	42,451	28,519	1,307	29,826
Maleisië	187,463	190,947	6,151	197,098
Filippijnen	46,180	53,328	14,939	68,267
Singapore	50,281	45,077	1,407	46,484
Thailand	123,006	141,331	29,885	171,216
Taiwan	62,555	56,255	1,418	57,673
Totaal	689,597	765,974	138,680	904,654

Noot: De gegevens hebben betrekking op het aantal arbeidsplaatsen in dochterondernemingen van Japanse investerende ondernemingen die in beide onderzoeken, 1995 en 1998, bevraagd werden.

In Tabel 10 worden de veranderingen in werkgelegenheid weergegeven voor de Japanse investeerders die werden bevraagd in de onderzoeken van 1995 en 1998. Voor deze ondernemingen is een accuraat beeld te geven van het aantal arbeidsplaatsen in de verschillende landen in deze twee jaar. Ondernemingen die alleen in 1998 werden bevraagd blijven in de tabel buiten beschouwing.⁹ De eerste 2 kolommen laten de groei zien in het aantal arbeidsplaatsen in bestaande dochterondernemingen in 1995. Hieruit blijkt duidelijk dat veel groei wordt gerealiseerd door uitbreiding van activiteiten in bestaande vestigingen. In China bijvoorbeeld steeg de werkgelegenheid in bestaande dochterondernemingen van ruim 114,000 tot een kleine 189,000. Ook in Thailand werd het verlies aan arbeidsplaatsen in gedesinvesteerde dochters ruimschoots gecompenseerd door uitbreidingsinvesteringen in andere bestaande dochterondernemingen: de werkgelegenheid steeg van 123,000 tot meer dan 141,000. Indonesië, Maleisië en de Filipijnen kenden ook een groei, maar alle Aziatische NIEs (Hongkong, Zuid Korea, Singapore en Taiwan) kenden een teruggang. Hoewel deze teruggang in principe gecompenseerd zou kunnen worden door nieuwe werkgelegenheid in additioneel opgerichte dochterondernemingen, blijkt dit niet het geval te zijn. De werkgelegenheid in nieuwe dochterondernemingen (kolom B) bleef in deze landen beperkt tot tussen de 1,000 en 3,000 werknemers, zodat in alle NIEs de totale werkgelegenheid van de investerende ondernemingen terugliep. In de andere landen zorgden nieuw gevestigde dochterondernemingen voor meer substantiële extra werkgelegenheid, vooral in China (60,000), Thailand (een kleine 30,000) en Indonesië (ruim 20,000). Maleisië blijft hierbij duidelijk achter, met slechts 6,000 nieuwe arbeidsplaatsen. In totaal stelden de dochterondernemingen in 1998 meer dan 900,000 personen te werk, waarbij China en Thailand een groeiend aandeel voor hun rekening namen. De NIEs zijn geen aantrekkelijke vestigingsplaats voor elektronicaproductie meer zowel in termen van hun aandeel in de werkgelegenheid in Japanse dochterondernemingen als in absolute zin.

Tabel 10 vergeleek de investeringen van een omvangrijke groep Japanse investeerders in de jaren 1995 en 1998. Het is daarnaast interessant om de distributie van investeringen over landen in de tijd te vergelijken en de analyse uit te breiden naar een nieuwe groep ondernemingen die na 1995 voor het eerst in Azië investeerden (dan wel voor het eerst in het onderzoek van 1998 waren opgenomen). Dit kan door in de databanken van 1995 en 1998 gebruik te maken van de

TABEL 11
Vestiging van nieuwe dochterondernemingen 1990-1998

Land	Aantal nieuwe vestigingen van dochterondernemingen per jaar										
	t/m 1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998*	Totaal
Bangladesh	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3
	0.14	0.00	1.18	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.84	0.15
China	45	11	19	29	60	99	127	93	66	48	597
	6.22	11.70	22.35	32.95	52.63	63.06	58.80	44.08	47.83	40.34	30.69
Hongkong	47	0	2	2	4	7	9	4	0	0	75
	6.50	0.00	2.35	2.27	3.51	4.46	4.17	1.90	0.00	0.00	3.86
Indonesië	14	5	8	11	9	12	14	31	14	13	131
	1.94	5.32	9.41	12.50	7.89	7.64	6.48	14.69	10.14	10.92	6.74
India	9	1	1	1	1	3	3	4	1	5	29
	1.24	1.06	1.18	1.14	0.88	1.91	1.39	1.90	0.72	4.20	1.49
Zuid Korea	105	4	7	1	3	7	7	4	1	2	141
	14.52	4.26	8.24	1.14	2.63	4.46	3.24	1.90	0.72	1.68	7.25
Maleisië	123	43	23	27	17	14	13	17	9	8	294
	17.01	45.74	27.06	30.68	14.91	8.92	6.02	8.06	6.52	6.72	15.12
Filippijnen	24	4	3	0	5	4	11	27	16	9	103
	3.32	4.26	3.53	0.00	4.39	2.55	5.09	12.80	11.59	7.56	5.30
Singapore	115	8	4	3	6	4	6	4	0	2	152
	15.91	8.51	4.71	3.41	5.26	2.55	2.78	1.90	0.00	1.68	7.81

Sri Lanka	0 0.00	0 0.00	0 0.00	0 0.00	0 0.00	0 0.00	0 0.00	0 0.00	1 0.72	0 0.00	1 0.05
Thailand	93 12.86	16 17.02	14 16.47	10 11.36	5 4.39	3 1.91	17 7.87	13 6.16	16 11.59	13 10.92	200 10.28
Taiwan	147 20.33	2 2.13	3 3.53	4 4.55	4 3.51	3 1.91	7 3.24	7 3.32	5 3.62	9 7.56	191 9.82
Vietnam	0 0.00	0 0.00	0 0.00	0 0.00	0 0.00	1 0.64	2 0.93	7 3.32	9 6.52	9 7.56	28 1.44
Totaal	723	94	85	88	114	157	216	211	138	119	1945

Noot: Berekend op basis van alle investerende ondernemingen opgenomen in de onderzoeken van 1998 en/of 1995. Voor 41 dochter-ondernemingen was de vestigingsdatum onbekend.

* 1998 en de eerste maanden van 1999.

gegevens over het jaar van vestiging. Hierbij is ook uitbreiding mogelijk naar landen in Azië die wel in het latere onderzoek werden opgenomen: India, Bangladesh, Sri Lanka, en Vietnam. Tabel 11 laat het aantal nieuw gevestigde dochterondernemingen en het aandeel van de verschillende landen hierin zien voor de jaren 1990-1998. Het totaal aantal vestigingen schommelde rond de honderd in de jaren 1990-1993 om vervolgens sterk te stijgen tot boven de tweehonderd in 1995-1996. In het eerste jaar van de Aziatische financiële crisis, 1997, daalde dit aantal weer tot 138 om in 1998 (inclusief de eerste 3 maanden van 1999) verder te dalen naar 119. Opvallend is dat de investeringsactiviteit in de jaren van financiële crisis 1997-1998 nog op een relatief hoog niveau is gebleven, boven het niveau in het begin van de jaren '90. Hoewel de crisis in vele landen tot een grote terugval in het bruto binnenlands product en de binnenlandse vraag leidde, maakten de depreciaties van de valuta de landen wel competitiever als productieplaats voor export gerichte activiteiten.

De verdeling van de nieuwe productievestigingen over landen laat grote verschuivingen in aantrekkelijkheid van landen zien over de tijd. Investerings in China namen vooral toe na 1990 met een piek in de jaren 1994-1995, waarin China rond de 60 procent van de nieuwe vestigingen ontving. China geprofiteerde echter niet verder van de financiële crisis die vooral ASEAN landen en Zuid Korea trof; haar aandeel in 1996-1998 bleef tussen de 40 en 50 procent. Dit heeft ook te maken met de stabiliteit van de Chinese valuta ten opzicht van de Yen en de dollar in 1997-1999 terwijl veel andere valuta deprecieerden. Verschillende ASEAN landen verbeterden hierdoor hun loonkostenpositie ten opzichte van China (zie de loonkostenontwikkeling in Tabel 3). Zuid Korea, Hongkong, en Singapore wisten in de late jaren '90 vrijwel geen investeringen meer aan te trekken (0-2 procent van het totaal) terwijl zij nog een substantieel aantal investeringen ontvingen in de periode vóór 1990. Taiwan haalt als enige NIE iets hogere percentages (3-4 procent) met een uitschieter in 1998 (8 procent).¹⁰ Maleisië ontving een belangrijk aantal investeringen in de periode 1990-1992 maar is sindsdien geen groot gastland meer voor Japanse elektronica fabrikanten met een aandeel van tussen de 6 en 8 procent. Landen die in 1996-1998 wel een groeiend aandeel van de nieuwe investeringen wisten aan te trekken zijn Indonesië, de Filipijnen, en Thailand, met aandelen die boven de 10 procent uitkomen. Vietnam staat na een belangrijke liberalisering te hebben doorgevoerd ook op de kaart van gastlanden voor elektronica investeringen en was

verantwoordelijk voor bijna 8 procent van de nieuwe investeringen in 1998. India, Sri Lanka en Bangladesh blijven marginale landen in de investeringsactiviteit van Japanse elektronica ondernemingen.

V. RECENTE ONTWIKKELINGEN IN DESINVESTERINGEN EN RELOCATIES

Tot slot rijst de vraag in welke mate de afgetekende patronen van nieuwe investeringen, desinvesteringen, en relocatie zich hebben voortgezet na 1998. Helaas is het gedetailleerde onderzoek waarop de voorgaande tabellen zich hebben kunnen baseren niet nogmaals ondernomen in een recenter jaar. We beschouwen daarom patronen in recente desinvesteringen en relocaties (1999-2003) op basis van eigen dataverzameling middels persaankondigingen, artikelen in Japanse zakenkranten, en andere databronnen over Japanse buitenlandse investeringen om zichtbaar te maken of de ontwikkelingen zich hebben voortgezet. De gevonden aantallen desinvesteringen en relocaties zijn niet volledig omdat niet kan worden nagegaan in welke mate alle desinvesteringen gerapporteerd werden. Maar er is geen reden om aan te nemen dat het gebrek aan volledigheid ook de landenpatronen in desinvesteringen en relocaties beïnvloedt. De dataverzameling leverde gegevens op over 26 desinvesteringen, waarvan 19 relocaties en zeven terugtrekkingen uit productie. De resultaten worden gerapporteerd in Tabel 12 en gedetailleerde gegevens over de desinvesteringen staan beschreven in de Appendix. In tegenstelling tot de gegevens in Tabel 3, bevat Tabel 12 ook gegevens over relocaties waarbij de productie in de bestaande dochterondernemingen afneemt (één of meerder productielijnen worden gerelocerd) maar de algehele productieactiviteit niet wordt afgestoten, zodat een breder beeld van relocatiebewegingen kan worden verkregen.

Tabel 12 laat zien dat de trend van relocaties naar China zich heeft voortgezet: 13 van de 19 relocaties betroffen relocaties naar China. Verder is Thailand de bestemming van drie relocaties en Indonesië van twee. Een tegendraadse relocatie is die van de productie van camcorders door Sony vanuit China terug naar Japan. Redenen hiervoor volgens de opgave van Sony zijn de moeilijkheden om productkwaliteit te controleren en te garanderen in China maar ook de verlaging van het importtarief op camcorders in China welke import vanuit Japan weer kosteneffectief maakt. De landen die productie faciliteiten

TABEL 12
*Aantallen desinvesteringen en relocaties, 1999-2002**

Land van desinvestering	Aantal relocaties naar:				Des-investeringen/terugtrekking uit markt	Totaal
	China	Thailand	Indonesië	Japan		
Taiwan	2					2
Singapore	3		1			4
Maleisië	5	1			2	8
Zuid Korea	2	2				4
Indonesië	1					1
Thailand			1		1	2
Hongkong					1	1
China				1	3	4
Totaal	13	3	2	1	7	26

Noot: gebaseerd op persartikelen en andere databronnen.

* inclusief eerste 3 maanden van 2003

verliezen zijn zoals ook in de periode 1995-1998 Taiwan, Zuid Korea, en Singapore. Echter in de recente periode blijkt daarnaast Maleisië de grootste verliezer met zes relocaties. Bij al deze relocaties geven de ondernemingen steevast aan dat de reden voor relocatie de hoge kostenstructuur in het land van vestiging is en het loonkostenverschil met de nieuwe locatie. Zo wordt aangegeven dat de loonkosten in Maleisië 300 dollar per maand bedragen tegenover slechts 200 dollar in Shanghai, terwijl in Thailand ook goedkopere arbeidskrachten beschikbaar zijn dan in Maleisië. Mede hierdoor verloor Maleisië fabrieken van beeldbuizen voor TVs, camera's, onderdelen van diskettes, airconditioners, computers en wasmachines. Weer tegen deze trend in reloceerde Sony de productie van stereo apparatuur van Indonesië naar Maleisië. Sony besloot alle productieactiviteiten in Indonesië te beëindigen in verband met het verslechterende politiek-economische klimaat in het land. Concurrent Toshiba concentreerde daarentegen de Aziatische productie van TVs juist in Indonesië en sloot activiteiten in Thailand en Singapore. Opvallend is ook dat op een enkele uitzondering na de geroeloceerde activiteiten export intensief zijn.¹¹ Speciaal in het geval van op wereldmarkten (EU, VSA en Japan) gerichte productie maakt de druk van prijsconcurrentie het vaak

noodzakelijk voor ondernemingen om steeds de locaties in Azië met de grootste kostenvoordelen te kiezen. Voor activiteiten die zich richten op de binnenlandse markt van het gastland kunnen de voordelen van relocatie minder eminent aanwezig zijn, vanwege de hogere transport, tarief- en coördinatie kosten verbonden aan de import van in andere Aziatische landen geproduceerde goederen. Toch zijn er aanwijzingen dat de op Aziatische markten gerichte productie activiteiten ook gerationaliseerd worden. Zo wordt Thailand de productie basis in Azië voor wasmachines van Matsushita en zal van daaruit de Maleisische markt bediend worden. Dit soort rationalisaties is vooral ook een gevolg van de voortgaande liberalisering van de interne markt in ASEAN landen welke het mogelijk maakt beter te profiteren van schaalvoordelen in productie.¹² De ASEAN landen hebben in 1995 afgesproken geleidelijk aan een Aziatische vrijhandelszone, de Asian Free Trade Area (AFTA), te creëren en de interne importtarieven te laten dalen tot tussen de 0 en 5 procent tegen 2003. Deze gemiddelde tarieven op industriële producten waren in 1995 nog substantieel hoger (20-40 procent) in met name Indonesië, Thailand, en de Filipijnen. De buitentarieven voor importen uit niet-AFTA landen blijven wel op het oude hoge niveau, zodat MNOs een incentief hebben de ASEAN markten vanuit één lokale productievesting te bedienen (Konan en Heinrich (2001)).

De resultaten contrasteren met de bevindingen in een enquête onder Japanse multinationale ondernemingen door de Japan External Trade Organization (JETRO (2002)) in 2001. Daar gaven MNOs aan dat toenemende investeringen in China grotendeels verplaatsingen zijn van productie uit Japan, terwijl fabrieksluitingen en relocations uit ASEAN landen bijna niet voorkwamen. De gegevens gepresenteerd in dit artikel laten zien dat relocatie wel vaker plaatsvinden maar dat deze met name betrekking hebben op sluiting van een productielijn binnen een vestiging gepaard gaande met schaalverkleining, zonder dat de productie activiteiten volledig worden gestaakt. Van de 13 geïdentificeerde relocations betroffen er zeven relocations van productielijnen zonder sluiting van de productievesting in de ASEAN landen.

Tabel 12 vermeldt ook een zevental desinvesteringen die niet verbonden waren aan relocatie. Deze betroffen alle een terugtrekking uit de markt in verband met verminderde concurrentievoordelen van de Japanse onderneming en verminderde vraag voor de producten. NEC sloot een DRAM chip fabriek in Maleisië onder invloed van de

toenemende concurrentie van Zuid Koreaanse bedrijven (met name Samsung). Fujitsu's beperkte concurrentiekracht in hard disk drives leidde tot de verkoop van een fabriek in Thailand aan Western Digital. Hitachi en Victor sloten hun Chinese productiefaciliteiten voor beeldbuis televisies vanwege de betere kostenpositie van lokale Chinese fabrikanten, en concentreerden zich op productie van hoogwaardige TV zoals plasma TVs, LCD TVs, en projectie TVs. Audio fabrikant Akai sloot de fabriek in Hongkong vanwege de inzakkende vraag voor haar producten.

VI. BESLUIT

De gedetailleerde gegevens over nieuwe vestigingen, sluitingen en relocaties van productieactiviteiten van Japanse elektronica ondernemingen in Azië laten een belangrijke mate van turbulentie in investeringspatronen zien. Deze wordt veroorzaakt door veranderingen in de aantrekkelijkheid van de verschillende landen als vestigingsplaats voor elektronica productie en toenemende (prijs)concurrentiedruk van andere Aziatische ondernemingen. Van de productievestigingen in de Aziatische nieuw geïndustrialiseerde landen (de 'NIEs' Hongkong, Singapore, Taiwan, Zuid Korea) werd 14 tot 17 procent gesloten in de bestudeerde periode van vier jaar (1995-1998), terwijl het gemiddelde voor alle vestingen in Zuid Oost Azië op 9 procent lag. Met de Japanse desinvesteringen in de elektronicasector waren meer dan 40,000 arbeidsplaatsen gemoeid. Het verlies aan arbeidsplaatsen in de NIEs kon niet gecompenseerd door nieuwe investeringen, zodat de totale werkgelegenheid in Japanse productievestigingen in die landen daalde. Dit beeld contrasteert zeer sterk met China, de onbetwiste groeipool in de elektronicasector waar Japanse ondernemingen het aantal arbeidsplaatsen meer dan verdubbelden tot 250,000. Andere landen die een belangrijk aandeel in nieuwe investeringen van Japanse ondernemingen behielden in de periode zijn Thailand, de Filippijnen, en Indonesië, terwijl Vietnam in 1997-1998 voor het eerst een respectabel aantal vestigingen wist aan te trekken.

De gedesinvesteerde productievestigingen vertoonden een aantal specifieke karakteristieken, welke overeenkomen met bevindingen uit eerder onderzoek naar desinvesteringen. Desinvesteringen vinden eerder plaats door kleine en middelgrote investerende ondernemingen, als de investering een minderheidsaandeel in een joint ventures betreft,

en als de schaal van de dochteronderneming klein is. Recente vestiging en gebrek aan productie ervaring van de dochterondernemingen bleken niet sneller tot desinvestering te leiden. In de elektronica sector met korte levenscycli van producten en snel wisselende locatie voordelen, blijken het eerder de oudere vestigingen te zijn die niet meer concurrerend kunnen opereren.

Het aantal desinvesteringen dat identificeerbaar gepaard gaat met relocatie van productie activiteiten naar een ander gastland in Azië was beperkt in de periode 1995-1998, maar recente gegevens laten een groter belang van industriële relocations in desinvesteringsactiviteit zien. China is dominant als gastland van de gereloceerde productie activiteiten. In vrijwel alle gevallen werd het loonkostenverschil met andere landen in Azië als reden voor de relocatie opgegeven. Opvallend is dat niet alleen de Aziatische NIEs vestigingen aan China verliezen, maar dat de grootste verliezer in de meest recente periode (1999-2002) Maleisië is, dat vanwege relatief hoge loonkosten haar vooraanstaande positie als gastland voor Japanse elektronica investeringen aangetast ziet.

De conclusie is dat de contributie van buitenlandse productievestigingen aan de economieën van de ASEAN landen dreigt af te nemen onder invloed van een toenemende concurrentie van China als vestigingsplaats. Hoewel de werkgelegenheidseffecten van relocations naar China nog relatief beperkt zijn gebleven, neemt het belang van relocations toe en is het waarschijnlijk dat de ASEAN landen hun aandeel in nieuwe investeringen verder zien afnemen in de nabije toekomst. De ASEAN landen hebben hierop geanticipeerd met de verdere reductie van tarieven voor interne handel binnen de groep ASEAN landen (de Asian Free Trade Area), waardoor zij trachten investeringen in het gebied aantrekkelijker te maken en tegenwicht te bieden aan de aantrekkingskracht van China. Tegelijkertijd ligt het echter voor de hand dat de AFTA een verdere rationalisatie van productie vestigingen teweeg zal brengen in de regio met een concentratie van productie in één of een beperkt aantal vestigingen vanwaar de ASEAN regio bediend wordt (Konan en Heinrich (2002)). Hoewel dit in een positief scenario kan leiden tot productiviteitsverhogende specialisatie van de verschillende ASEAN landen in de productie van verschillende elektronica-producten in overeenstemming met hun comparatieve voordelen (voor arbeidsintensieve dan wel scholingsintensieve of technologie-intensieve productie), zal de concurrentie tussen de landen onderling in het aantrekken van productievestigingen hierdoor ook

verder toenemen. Van de Aziatische NIEs kan verwacht worden dat ze het verlies aan arbeidsplaatsen in productie veroorzaakt door hogere loonkosten weten op te vangen door de ontwikkeling van alternatieve activiteiten. Hongkong en Singapore weten investeringen aan te trekken in gerelateerde activiteiten zoals internationale distributie en transport, Aziatische hoofdkantoren, en vestigingen die zich toeleggen op design en onderzoek en ontwikkeling. Zuid Korea en Taiwan zijn minder afhankelijk van buitenlandse investeringen en hebben sterke lokale ondernemingen die voor een aantal producten op de wereldmarkt beter concurrerend zijn dan Japanse ondernemingen.¹³ De grootste problemen in de sector zijn te verwachten in landen waar buitenlandse investeringen een belangrijke rol spelen maar die relatief aan aantrekkelijkheid hebben ingeboet: Maleisië vanwege het kostenniveau en Indonesië vanwege een verslechterend politiek economisch klimaat voor buitenlandse investeringen. Deze landen zullen zonder toenemende aandacht in productiviteitsverhogende scholing, respectievelijk verbetering van het investeringsklimaat door een betere bescherming van investeringen en doorzichtige regulering van investeringsvoorwaarden, belang verliezen als productiecentrum voor de elektronicasector.

APPENDIX

*Desinvesteringen en Relocaties van Japanse elektronica ondernemingen in Azië 1999-2002**

Jaar	Type	Investerende Onderneming	Participatie %	Naam dochteronderneming	Land van vestiging	Relocatie; naar	Arbeidsplaatsen	Export (%)	Produkten	Bijzonderheden
1999	F	Akai Electronics		Kong Wah Audio	Hongkong	Nee			Audio	Inzakkende vraag
1999	P	NEC	70	NEC Semiconductors Malaysia	Maleisië	Nee	1690	100	DRAMs	Dalende prijzen, concurrentie Koreaanse bedrijven.
2001	V	Casio	100	Casio Malaysia	Maleisië	Nee	2237	Ja	Calculatoren	Verkocht aan Flextronics, outsourcing.
2001	P	Fujitsu	70	Fujitsu (Thailand)	Thailand	Nee	1092	100	Hard disk drives	Verkocht aan Western Digital. Dalende vraag. Terugtrekking uit HDD markt voor PCs.
2001	F	Hitachi	64	Hitachi Consumer Products (MA)	Maleisië	China	2500	100	Beeldbuizen	Loonkostenverlaging
2001	F	Hitachi	93	Hitachi Consumer Products (S)	Singapore	China	790	95	Beeldbuizen	Loonkostenverlaging
2001	P	Sharp	8	SAMPO Taiwan	Taiwan	China	2900	Nee	Satelliet TV receivers	Lagere productiekosten
2001	F	Fujitsu General	98	Taiwan Fujitsu General	Taiwan	China	240	Ja	Air-conditioner	

Jaar	Type	Investerende Onderneming	Participatie %	Naam dochteronderneming	Land van vestiging	Relocatie; naar	Arbeidsplaatsen	Export (%)	Producten	Bijzonderheden
2001	P	Matsushita Electric	100	Matsushita Air-Conditioning Corp.	Malaysia	China	1583	100	Air-conditioners	Loonkostenverlaging (\$300/maand in Maleisië, \$200 in Shanghai)
2002	V	Hitachi	48%	Fujian Hitachi TV	China	Nee	1500	Nee	Goedkope TVs	Terugtrekking markt en focus op hoogwaardige TVs.
2002	F	Hitachi Metal	100%	Hitachi Metals (MA)	Malaysia	China	1300		Onderdelen diskettes	Loonkostenverschil
2002	F	Victor Co.	70%	JVC Fujian Electronics	China	Nee	90	beperkt	TVs	Terugtrekking beeldbuis TVs, focus op plasma TV
2002	F	Victor Co.	55	JVC Wuhan Electronic Industry	China	Nee	130	beperkt	TVs	Terugtrekking uit beeldbuis TVs, focus op plasma TV
2002	P	NEC	80	NEC Home Electronics Malaysia	Malaysia	China	611	100	PCs	Loonkostenverschil
2002	F	Minebea	87	NMB Singapore	Singapore	China	1020	Ja	Meet-apparatuur	Loonkostenverschil
2002	F	Seiko Epson	100	Singapore Epson	Singapore	China		100	Scanners	Loonkostenverschil
2002	P	Sony	70	Shanghai Suogang	China	Japan	2997	Nee	Video cameras	Noodzaak productkwaliteit, lagere importtarieven China

Jaar	Type	Investerende Onderneming	Participatie %	Naam dochteronderneming	Land van vestiging	Relocatie; naar	Arbeidsplaatsen	Export (%)	Producten	Bijzonderheden
2002	P	Matsushita Electric Ind.	43	Matsushita Electric M	Maleisië	Thailand	2511	beperkt	Wasmachines	Loonkostenverschil
2003	P	Minolta	80	Minolta Malaysia	Maleisië	China	1389	100	Cameras	Loonkostenverschil, volgen van rivaliserende ondernemingen.
2003	F	Sony	100	P.T. Sony Electronics	Indonesië	Maleisië	1000		CD stereos	Verslechterend investeringsklimaat Indonesië.
2003	F	Citizen Watch	100	Citizen of Korea	Zuid Korea	China, Thailand	150	100	Horloges	Productie goedkopere horloges niet meer rendabel in Korea
2003	F	Citizen Watch	98	Citizen Precision of Korea	Zuid Korea	China, Thailand	207	0	Horloge onderdelen	Productie goedkopere horloges niet meer rendabel in Korea
2003	F, P	Toshiba	NA	Affiliates in several countries	Thailand, Singapore	Indonesië			TVs	Concentratie van TV productie in Indonesië

Noot: Type F=fabrieksluiting, P=sluiting van een productielijn binnen de fabriek, V = verkoop van aandelenparticipatie.

* Inclusief eerste 3 maanden van 2003

NOTES

1. Uitzonderingen zijn Benito (1997) die desinvesteringen door Scandinavische MNOs in het buitenland analyseert; Mata en Portugal (2001) richten hun analyse op desinvesteringen door buitenlandse MNOs in Portugal.
2. De focus van het artikel is derhalve op productie activiteiten en niet op onderzoeks- en ontwikkelingsactiviteiten. De productievevestigingen kunnen zich ook met O&O activiteiten bezig houden maar hierover zijn geen systematische gegevens beschikbaar.
3. In Taiwan (9 procent) en Zuid Korea (2 procent) lagen deze percentages substantieel lager vanwege de sterkere positie in de industrie van lokale ondernemingen. In China zijn de inkomende investeringen van ondernemingen uit Taiwan en Hongkong het grootst in omvang, gevolgd door ondernemingen uit de Verenigde Staten en Japan.
4. De ondernemingen die in 1995 werden bevraagd noteerden in 1998 1712 dochterondernemingen, een toename van 40 procent. Onder de nieuw toetredende ondernemingen zijn daarnaast veel ondernemingen die daadwerkelijk pas na 1995 met hun Aziatische expansie begonnen. Ongeveer een kwart van de groei in het totaal aantal vestigingen is toe te schrijven aan verbreding van de survey.
5. Buiten beschouwing blijven dus sluitingen of relocaties van productiecapaciteit voor specifieke producten zonder dat de bestaande productielocatie geheel wordt gesloten, maar waarbij de vestiging vaak op kleinere schaal blijft produceren. Deze gevallen zijn in de databank moeilijker te traceren. In paragraaf V bekijken we deze gevallen wel voor een recentere periode.
6. Het absolute niveau van de loonkosten in dollars in Singapore bleef ongeveer constant in de periode op rond de 20,000 dollar.
7. Het betreft hier sluiting van twee grote fabrieken van telecom apparatuur door fabrikant Uniden.
8. Merk op dat de relatieve instabiliteit van minderheidsparticipaties ook juist kan leiden tot een volledige overname door de investerende MNO, als deze voldoende kennis heeft verkregen om zelfstandig in het land te opereren. Deze beslissingen tot uitbreiding van de investeringen zijn echter geen onderwerp van analyse in dit onderzoek.
9. Dubbeltellingen die optreden doordat verschillende Japanse investeerders een participatie hebben in dochterondernemingen werden geëlimineerd. Voor 33 bestaande dochterondernemingen zonder nadere arbeidsplaatsen gegevens in 1998 werd verondersteld dat de werkgelegenheid gelijk is gebleven t.o.v 1995.
10. De werkgelegenheidsaantallen voor Taiwan in Tabel 9 laten zien dat dit vooral kleinere productie faciliteiten zijn. De nieuwe vestigingen houden zich voornamelijk bezig met de vervaardiging van hoogwaardig technologische producten zoals kleurenfilters voor LCD productie.
11. In een aantal gevallen, bijvoorbeeld Sampo in Taiwan, leverde de fabriek onderdelen aan lokale assembleerders en is de relocatie een reactie op de verplaatsing van assemblage activiteiten van de eindproducten naar China. Onbekend is of de assemblage activiteiten wel vooral op exportmarkten gericht zijn.
12. De ASEAN landen bestaan uit Indonesië, Maleisië, de Filipijnen, Singapore, Thailand, en Brunei. In 1998 zijn daar Vietnam, Laos, Cambodja, en Myanmar aan toegevoegd.
13. Hoewel deze economieën, net als de Japanse economie, ook te maken hebben met locale (multinationale) ondernemingen die binnenlandse fabrieken sluiten of inkrimpen en activiteiten verplaatsen naar met name China.

REFERENTIES

- Belderbos, René en Leo Sleuwaegen, 2003, Global Manufacturing Investment Strategies: a Structured Decision Making Approach and Product Level Test, Vlerick Working Paper 2003/2, (Vlerick Leuven Gent Management School, Leuven).
- Belderbos, René, 2003, Antidumping and Tariff Jumping Divestment, *Weltwirtschaftliches Archiv/ Review of World Economics* 139, 1, 131-160.
- Belderbos, R., G. Capannelli en K. Fukao, 2001, Backward Vertical Linkages of Foreign Manufacturing Affiliates: Evidence from Japanese Multinationals, *World Development* 29, 1, 189-208.
- Belderbos, R., G. Capannelli en K. Fukao, 2000, Local Procurement by Japanese Electronics Firms in Asia, in T. Ito en A. Krueger, eds., *The Role of Foreign Direct Investment in Economic Development*, (Chicago University Press and NBER, Chicago), 9-43.
- Benito, G. R. G., 1997, Divestment of Foreign Production Operations, *Applied Economics* 29, 1365-1377.
- Blomstrom, B. en I. Kokko, 1998, Multinational Corporations and Spillovers, *Journal of Economic Surveys* 12, 3, 247-277.
- Caves, R. E., 1998, Industrial Organization and New Findings on the Mobility and Turnover of Firms, *Journal of Economic Literature* 36, 1947-1982.
- Feenstra, R.C., en G. Hanson, 1996, Globalisation, Outsourcing, and Wage Inequality, *American Economic Review* 86, 220-245.
- Geroski, P. A., 1995, What do we Know about Entry?, *International Journal of Industrial Organization* 13, 421-440.
- Head, K. en J. Ries, 2002, Offshore Production and Skill Upgrading by Japanese Manufacturing Firms, *Journal of International Economics* 58, 81-105.
- Heinrich, Jeffery en Denise Eby Konan, 2001, Prospects for FDI in AFTA, *ASEAN Economic Bulletin*, 18, 2, 141-160.
- Japan External Trade Organisation (JETRO), 2002, Jetro White Paper on Foreign Direct Investment 2002, (JETRO, Tokyo).
- Jovanovic, B., 1982, Selection and the Evolution of Industry, *Econometrica* 50, 649-670.
- Lall, Sanjaya, 1995, Industrial Strategy and Policies on Foreign Direct Investment in East Asia, *Transnational Corporations*, 4, 1-26
- Li, J., 1995, Foreign Entry and Survival: Effects of Strategic Choices on Performance in International Markets, *Strategic Management Journal* 16, 348-362.
- Mata, J. en P. Portugal, 2000, Closure and Divestiture by Foreign Entrants: the Impact of Entry and Post-Entry Strategies, *Strategic Management Journal* 21, 5, 549-562.
- Nihon Keizai Shimbun, (various years), *Nikkei Weekly*, (Tokyo).
- Nihon Keizai Shimbun, *Nikkei News Net*, URL: <http://www.nikkeieu.com/nni>.
- Pennings, E. en L. I. E. Sleuwaegen, 2000, International Relocation: Firm and Industry Determinants, *Economics Letters* 67, 182-184.
- Research Institute of Electronic Industry, 1996, Directory of Japanese Electronics Manufacturers in Asia, (Denshi Keizai Kenkyujo, Tokyo).
- Research Institute of Electronic Industry, 1999, Directory of Japanese Electronics Manufacturers in Asia, (Denshi Keizai Kenkyujo, Tokyo).
- Research Institute of Electronic Industry, 1997-1998, Denshi Kiki Buhin Meikah Risuto - Joujou Kigyou Hen (Directory of Electronics Equipment and Components Manufacturers), Various Issues, (Denshi Keizai Kenkyujo, Tokyo).
- Slaughter, Mathew J., 2000, Production Transfer within Multinational Enterprises and American Wages, *Journal of International Economics* 50, 449-472.
- Toyo Keizai Inc., 1995-2002, Directory of Japanese Affiliated Companies Abroad, (Toyo Keizai, Tokyo).

